

DOI 10.35423/2078-8142.2025.2.1.5

УДК 1 (091): 294.3

А. Ю. Стрелкова,

доктор філософських наук, старший науковий співробітник,

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,

м. Київ, Україна

e-mail: anastasia3141@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2859-8425>

ОСОБЛИВОСТІ БУДДІЙСЬКОГО ПОНЯТТЯ bāla («ДУРЕНЬ»): ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПАЛІЙСЬКОЇ «ДГАММАПАДИ»

Анотація: У рамках роботи над українським словником філософсько-релігійної термінології буддизму на базі текстів оригіналу (палі, санскрит, японська, китайська та ін.), у статті здійснено аналіз буддійського поняття *bāla*, яке зазвичай перекладають як «дурень», «дурний» (англ. «a fool», «foolish»). Перекладено з палі 11 віршів «Дгаммапади» і, на основі їх аналізу, з'ясовано специфіку поняття «дурень» у буддійському контексті, а також розглянуто його основні синоніми та антоніми, присутні в тексті. Характеризуючи «дурня» (*bāla*), «Дгаммапада» особливо наголошує на такій властивій йому рисі, як «бездумність» (*patāda*). Відсутність протилежної ключової чесноти, а саме – «вдумливості» (*appatāda*) робить «дурня» нездатним осягнути Дгарму Будди. Загалом, згідно з «Дгаммападою», «дурню» (*bāla*) притаманні ознаки: 1) незнання істинної Дгарми, 2) бездумність (палі *patāda*, санскр. *pratāda*), 3) марнославлення, 4) завдання страждання іншим, 5) неусвідомлене завдання страждання собі самому, 6) невірність, 7) смертність (у буддійському розумінні).

Ключові слова: буддизм, буддійська філософія, палійсько-український словник, «Дгаммапада», *bāla*, дурень, *appatāda*, *apratāda*.

Anastasia Strelkova,

*Doctor of Philosophical Sciences, Senior Researcher,
H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

e-mail: anastasia3141@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2859-8425>

SPECIFICS OF THE BUDDHIST CONCEPT OF BĀLA ('THE FOOL') ACCORDING TO THE PĀLI DHAMMAPADA

Abstract: *Within the mark of elaboration of a Ukrainian dictionary of philosophical and religious terminology of Buddhism based on the original texts (in Pāli, Sanskrit, Japanese, Chinese, etc.) this article analyzes the Buddhist concept of bāla, which is commonly translated into Ukrainian as 'дурень', 'дурний' (in English – 'a fool', 'foolish'). For the purposes of this work 11 verses of the Dhammapada were translated into Ukrainian from the Pāli original: 6 verses from the fifth chapter 'Bālavaggo' ('A Fool') (verses: No.60, No.62–65, No.70), 4 from the second chapter 'Appamādavaggo' ('Thoughtfulness') (verses: No.21, No.22, No.26, No.28), 1 verse from the tenth chapter 'Daṇḍavaggo' ('Punishment') (verse No.136). Based on the analysis of these verses, the specifics of the concept of 'a fool' in the Buddhist context are formulated, and its main synonyms and antonyms present in the text of the Dhammapada are also examined. Characterizing the distinctive features of a 'fool' (bāla) the Dhammapada emphasizes that his/her crucial problem is the 'thoughtlessness' (pamāda), or in other words the absence of 'thoughtfulness' (appamāda), which is an important Buddhist virtue and the second chapter of the book bears its name 'Thoughtfulness' ('Appamādavaggo'). Because of the thoughtlessness the mind of the 'fool' is unable to comprehend the Dharma, just as a spoon cannot "know" the taste of the soup which is eaten (metaphor from verses No. 64-65). According to the Dhammapada, from the point of view of Buddhist teaching the 'fool' (bāla) is characterized by the following features: 1) ignorance of the true Dharma (in particular, the doctrine of 'no-self'» – Pāli anattā, Skt. anātman), 2) thoughtlessness (Pāli pamāda, Skt. pramāda), 3) self-confidence, arrogance, vanity, 4) causing suffering to others, 5) unconscious causing of suffering to himself, 7) incorrigibility, 8) mortality (in the Buddhist sense).*

Keywords: *Buddhism, Buddhist philosophy, Pāli-Ukrainian dictionary, Dhammapada, bāla, fool, appamāda, apamāda.*

Історія філософії є історією понять. Це особливо відчутно, коли йдеться, як у випадку з буддизмом, про філософсько-релігійні традиції, культурно, географічно, а також хронологічно (якщо врахувати, що джерела буддизму мають історію у понад 2,5 тисячі років) віддалені від актуальної. Тому для вивчення буддійської думки нам неодмінно потрібний словник її спеціалізованих термінів і, ширше, будь-якої лексики, яка має в буддизмі специфічне значення, відмінне від звичного нам, або ж навантажене додатковим, не очевидним для нас контекстом. Зрозуміло, що для того, аби укласти такий *філософський* словник, приміром, санскриту, недостатньо просто відкрити санскритсько-український словник (який, між іншим, теж досі не укладено) і ознайомитись із переліком словникових значень. Понятійний словник можна наповнити лише у процесі роботи з текстами оригіналу, шляхом філософського аналізу їхнього змісту. Поява справжніх санскритсько-українських, палійсько-українських, китайсько-українських, японсько-українських та ін. словників буддійської філософсько-релігійної термінології буде одним з важливих результатів такої роботи [11].

Як один з найвідоміших і найвпливовіших текстів як раннього буддизму, так і буддизму загалом, палійська «Дгаммапада» (*Dhammapada*, близько III ст. до н. е) [12], що входить безпосередньо до складу буддійського канону, є своєрідним «маніфестом» буддизму і, отже, важливим джерелом вивчення системи базових понять буддійської філософії.

Головними дійовими особами у «Дгаммападі» є люди, яких узагальнено можна розділити на дві групи – «дурні» та «розумні». Оскільки «Дгаммапада», попри витончений літературний стиль, є класичним доктринальним текстом, то і значення цих добре відомих нам слів набуває специфічного буддійського сенсу.

Нашим завданням у цій статті є, спираючись на матеріали віршів «Дгаммапади», з'ясувати специфіку поняття *bāla* – одного з найбільш універсальних і часто вживаних у буддійських текстах слів, яке зазвичай перекладають як «дурень», «дурний» (англ. *a fool*», *foolish*»), а також визначити базовий перелік головних

антонімів поняття *bāla*, що дасть нам змогу краще позиціонувати його у загальній системі понять буддизму.

У палійському каноні «Дгаммапада» розміщена в «кошику сутт» (у розділі Кхуддака-нікая) – це означає, що за жанром вона не належить до систематичних філософських трактатів (розміщених в іншому розділі канону – «кошику абгідгамми»). Вона є антологією 423 віршів, об'єднаних у 26 розділів, кожен із яких присвячено певній темі, зазначеній у його назві. Оскільки нас цікавить специфіка буддійського поняття «дурень» (*bāla*), у центрі нашої уваги буде насамперед п'ятий розділ «Дгаммапади» за назвою «*Bālavaggo*» («Глава про дурнів», вірші № 60–75). Перший вірш цього розділу одразу вказує на те, що в буддійському контексті поняття *bāla* («дурень») пов'язане, насамперед, з поняттям «сансара» (вірш № 60) [13]:

*Dīghā jāgarato ratti, dīghaṃ santassa yojanaṃ;
Dīgho bālānaṃ saṃsāro, saddhammaṃ avijānataṃ* [7].

Довга ніч для несплячого, довгий шлях для стомленого,
Довга сансара для дурнів (*bālānaṃ*) [14], що не знають істинної Дгарми.

Уже тут сформульовано головну ознаку «дурня» – незнання істинної Дгарми, тобто вчення Будди про справжню природу реальності. Про це йдеться також у вірші № 70:

*Māse māse kusaggena, bālo bhuñjeyya bhojanaṃ;
Na so saṅkhātadhammānaṃ [saṅkhatadhammānaṃ (sī. pī. ka.)],
kalaṃ agghati soḷasiṃ* [7].

Нехай хоч місяцями їжу вістрям стебла куша дурний (*bālo*) куштує,
Тих, хто на Дгармі знаються (*saṅkhātadhammānaṃ*), шістнадцятої він частинки не вартує.

Тож «дурень» – це той, хто не знає Дгарми Будди. Навіть якби він вдався до суворої дієти і майже відмовився від їжі, використовуючи замість ложки кінчик стеблинки священної індійської очищувальної трави куша (за легендою, сам Будда досяг просвітлення, сидячи на оберемку цієї трави), він би анітрохи не

наблизився до тих, хто пізнав Дгарму Будди. Відповідно, «той, хто на Дгармі знається» (*saṅkhātadhamma*), – це протилежність «дурня».

Мабуть, найбільш промовисто ілюструє фатальну недоступність вчення Будди для «дурня» відома метафора ложки із віршів № 64–65:

64. Yāvajīvampi ce bālo, paṇḍitaṃ payirupāsati;

Na so dhammaṃ vijānāti, dabbī sūparaśaṃ yathā.

65. Muhuttamaṃ pi ce viññū, paṇḍitaṃ payirupāsati;

Khippaṃ dhammaṃ vijānāti, jivhā sūparaśaṃ yathā [7].

Хай хоч повік дурний (*bālo*) до вченого (*paṇḍitaṃ*) вчащає,

Не знає Дгарму він, як ложка – юшки смак [не знає] (№ 64).

Коли ж бодай на мить кмітливий (*viññū*) вченого (*paṇḍitaṃ*) почує,

одразу Дгарму він збагне – як юшки смак язик [відчує] (№ 65).

Зокрема, «дурень» не обізнаний з одним з найважливіших положень Дгарми Будди – ученням про «відсутність власного “я”» (палі *anattā*, санскр. *anātman*), а отже, і відсутність будь-чого «мого», і тому не розуміє, що навіть улюблені сини та омріяні статки насправді йому не належать (вірш № 62):

Puttā matthi dhanammatthi [puttamatthi dhanamatthi (ka.)], iti bālo vihaññati;

Attā hi [attāpi (?)] attano natthi, kuto puttā kuto dhammaṃ [7].

«Сини у мене є, і статки є у мене», – так дурень побивається.

Та навіть «я» немає в нього! Звідкіль сини та звідки статки?

Він переймається собою та всім, що має, і надто пишається своїми накопиченнями і здобутками, однак навіть його власне «я» не є абсолютним і вічним, а його статки та здобутки й поготів. Тому однією з характерних рис, властивих справжньому дурню-*bāla*, є пихатість, марнославство – одна з найбільших людських вад. Цілковита впевненість у своїй бездоганності засліплює розум «дурня» (вірш № 63):

Yo bālo maññati bālyam, paṇḍito vāpi tena so;

Bālo ca paṇḍitamānī, sa ve “bālo”ti vuccati [7].

Той дурень (*bālo*), який дурість (*bālyam*) визнає, тим самим – він хіба розумний (*paṇḍito*),
Та дурень (*bālo*), гордий, що розумний (*paṇḍitamānī*), насправді й зветься «дурнем».

Із цього вірша зрозуміло, що у «Дгаммападі» головним антонімом дурня-*bāla* є розумний-*paṇḍita* [15] (*sapiens* – у перекладі В. Фаусбеля латиною) [16]. В індійській філософсько-релігійній традиції *paṇḍita* є, зокрема, одним із п'яти атрибутів брагмана, який повинен бути: 1) *sujāta* («чистим за народженням»), 2) *ajjhāyaka* («тим, хто вивчає Веди»), 3) *abhirūpa* («красивим»), 4) *sīlava* («добродесним»), 5) *paṇḍita* («розумним»). Із-поміж цих п'яти атрибутів брагмана буддизм визнає лише останні два, а решту відкидає як зовсім необов'язкові для ідеальної особистості з погляду буддійського вчення, адже брагманом стають не за народженням, а завдяки своїм вчинкам (докладніше: [4, с. 229–230]).

Водночас із наведеної вище пари віршів № 64–65 із метафорою ложки супу зрозуміло, що «вчений», «мудрець» або «пандит» (*paṇḍita*) – це не просто розумна людина, а людина, яка має певне знання, якому вона може навчити інших людей, поміж яких є як розумні, здібні, кмітливі учні (*viññū*), які легко засвоюють матеріал, так і недоумкуваті учні (*bāla*), узагалі не здатні нічого засвоїти, подібно до того, як ложка ніколи не «збагне» смак супу. Тобто антонімом щодо *bāla* є не лише *paṇḍita*, а й *viññū*. До того ж *paṇḍita* як наставник, учитель є спільним антонімом як для «дурня»-*bāla*, так і для «кмітливого»-*viññū*, адже обидва виступають у ролі його учнів.

Крім *paṇḍita* та *viññū*, антонімом «дурних та недолугих людей» *bālā dummedhino janā* є також *medhāvīn* – «розумний», «розважливий» (вірш № 26):

Pamādatanuyiñjanti, bālā dummedhino janā;
Appamādañca medhāvī, dhanam setṭhamva rakkhati [7].

Дурні невігласи (*bālā dummedhino janā*) в бездумність (*pamāda*) поринають,

розумні (*medhāvī*) ж вдумливість (*appamāda*) пильнують, як скарб найліпший (№ 26).

Апрамада (палі *appamāda*, санскр. *apramāda*, кит. *бу фан і 不放逸*) – «вдумливість» є однією з наріжних чеснот буддиста, а також однією з благих (санскр. *kuśala*) дгарм; натомість *прамада* (палі *paṃāda*, санскр. *pramāda*, кит. *фан і 放逸*) – «бездумність» є її протилежністю, і, відповідно, однією з неблагих дгарм свідомості, які належать до «афектив»-*kleśa* або ж «вторинних афектив»-*upakleśa* у класифікації на 75 та на 100 дгарм шкіл сарваствіада та йогачара, відповідно. Слово *appamāda* утворено від іменника *paṃāda* за допомогою заперечувального префікса *a-*; іменник *paṃāda*, своєю чергою, утворено від іменника *māda* за допомогою префікса *pa*. Слово ж *māda* (*paṃāda*) означає стан «сп'яніння», «отруєння», «інтоксикації», «божевілля» (пор. англ. *mad*), тобто стан, у якому розум людини одурманений і не працює як слід [17]. Бездумність саме і є головною рисою, притаманною «дурню», і водночас причиною його стражденного перебування у світі «народжень та смертей» – сансарі.

Значення цієї чесноти для людини важко переоцінити, адже, як йдеться у другому розділі «Дгаммапади» («*Appamādavaggo*» – «Глава про вдумливість»), присвяченому власне цьому терміну, вдумливість-*appamāda* веде до безсмертя, а її відсутність спричиняє смерть (вірш № 21):

Appamādo amatapadaṃ [amataṃ padaṃ (ka.)], paṃādo maccuno padaṃ;

Appamattā na mīyanti, ye paṃattā yathā matā [7].

Вдумливість (*appamādo*) – шлях до безсмертя, бездумність (*paṃādo*) – шлях до смерті.

Вдумливі (*appamattā*) не вмирають, ті що бездумні (*paṃattā*) – наче мертві.

«Безсмертя» і «смерть» у буддійському контексті відсилають, насамперед, до таких доктринальних понять, як нірвана та сансара, але у будь-якому разі саме від наявності чи

відсутності вдумливості залежить онтологічний статус людини як такий і відповідь на одвічне людське запитання: бути чи не бути?

Стійким епітетом, що супроводжує буддійські доктринальні терміни, пов'язані з істинним пізнанням (починаючи з Чотирьох шляхетних істин та Шляхетного восьмишляху), є *ariya* – «шляхетний». Стосується він, зокрема, і розумних (*pañḍitā*) людей, які досконало опанували вдумливість (вірш № 22):

*Evaṃ [etaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] visesato ñatvā, appamādamhi pañḍitā;
Appamāde pamodanti, ariyānaṃ gocare ratā* [7].

Так, ясно вдумливість (*appamādamhi*) спізнавши, розумні (*pañḍitā*) радіють вдумливості (*appamāde*) й раюють у царині шляхетних (*ariyānaṃ*) (вірш № 22).

Таким чином, якщо однією з основних ознак дурня є бездумність (*pamāda*), то однією з головних ознак мудреця є вдумливість (*appamāda*). Втрата вдумливості, пильності, уважності є неможливою для «шляхетної» особи (*ariya*), розумного (*pañḍita*), мудреця (*dhīra*). Саме до «вдумливості»-*appamāda* закликав Будда своїх учнів в останні хвилини перед своїм остаточним відходом із цього світу – у парінірвану. Згідно із палійською «Сутрою про велику парінірвану» (*Mahāparinibbānasutta*), його останніми словами були: «*vayadhammā saṅkhārā, appamādena sampādettha* [7] ([Усе] зумовлене є недовговічним. Удосконалюйтесь – [плекаючи] вдумливість!)» [18].

Оскільки замість того, аби діяти усвідомлено, дурень діє бездумно, не розуміючи до кінця, що він робить, він шкодить насамперед самому собі (вірш № 136):

*Atha pāpāni kammāni, karaṃ bālo na bujjhati;
Sehi kammehi dummedho, aggidaḍḍhova tappati* [7].

До того ж дурень (*bālo*) не свідомий, що робить вчинки злі; від власних вчинків нерозумний (*dummedho*) мов у вогні згоряє.

Стан «дурня» – це безнадійний стан, який неодмінно змушує свого господаря страждати. Тож страждання (здолання якого, саме навпаки, є головною метою буддизму) є неодмінним

атрибутом дурня. Дурень у буддизмі – це той, хто потерпає від власного невідання, бо не розуміє, що сам собі шкодить, а отже, він сам і є причиною власного страждання. «Розумний»-*paṇḍita* або «мудрець»-*dhīra* (тут вони є синонімами, як побачимо з наступного вірша), розум якого звільнений і більше не страждає, є цілковитою протилежністю «дурня»-*bāla* (вірші № 28):

*Pamādaṃ appamādena, yadā nudati paṇḍito;
Paññāpāsādamāruya, asoko sokiniṃ pajaṃ;
Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe [bhummaṭṭhe (sī. syā.)], dhīro bāle
avekkhati [7].*

Коли бездумність вдумливістю знищує розумний (*paṇḍito*), зійшовши в мудрості (*paññā*) палац, засмучених людей безсумний, мов той, що на горі – тих, що внизу, [він,] мудрий (*dhīro*) дурнів (*bāle*) споглядає.

Бездумність притаманна також і дитині (*bāla*). Цікаво, що санскритський вислів *pramāda-vacana* («бездумний балакун») у словнику Моньєра-Вільямса пояснено як «*one who speaks like a child or like a fool*» [10, с. 895], тобто «той, хто говорить як дитина чи дурень», не вдумуючись у сказане. Однак попри те, що палійське слово *bāla* має також значення «дитина» (що уможливило й дещо пом'якшений його переклад «нерозумний»), розглянуті вище ознаки *bāla* із текста «Дгаммапади» засвідчують категорично негативне ставлення до «дурнів» у буддизмі тхеравади, чого в жодному разі не можна сказати про ставлення буддистів до дітей. «Дгаммапада» не висловлює симпатії до «дурня»-*bāla* й радить уникати його як постійного джерела болю та страждання (наприклад, у віршах № 206 та № 207). «Дурня»-*bāla* з «дитиною»-*bāla* об'єднує лише одна якість – бездумність. Однак, якщо у випадку маленької дитини це не більше ніж тимчасова, прохідна стадія природного розвитку мислення, то у випадку «дурня» – це довічний, невиліковний стан.

Принагідно відзначимо, що «Принстонський словник буддизму» подає для *bāla* китайський відповідник *юй тун* 愚童 [6, с. 95], який складається з двох ієрогліфів 愚 («дурний») та 童

(«дитина») і буквально означає «дурна дитина», однак у китайському каноні це слово трапляється край рідко. Натомість повсюдно й дуже часто вживаним є самостійний ієрогліф 愚 («дурень», «дурний»), як, приміром, у відомому дзенському вислові («Ланкаватара-сутра»): «愚見指月觀指不觀月 [2, с. 510] (Коли дурневі (愚) вказують пальцем на місяць, він дивиться на палець і не дивиться на місяць)».

У буддійських текстах стикаємося також із синонімічними комбінованими термінами на кшталт *bālā dummedhino janā* «дурні нерозумні люди», «дурні невігласи» (див. вище вірш № 26) або ж усталене словосполучення *bāla-puthujjana* (санскр. *bāla-prthagjana*) «дурна проста/звичайна людина», які вкотре наголошують, що «звичайна людина» (палі *puthujjana*, санскр. *prthagjana*, кит. *Фань фу* 凡夫) – це, зрештою, синонім «дурня» (*bāla*).

Загалом, якщо говорити про антоніми палійського *bāla*, які трапляються у тексті «Дгаммапади», то головним антонімом «дурня»-*bāla* є *paññita* – «розумний», «вчений», «мудрець». Особами, які мають протилежний щодо «дурня» статус, також є: 1) особистості, які більшою чи меншою мірою просунулися на буддійському шляху до нирвани, такі як: «чернець» (*bhikkhu*), «аргат» (*arahant*), «пробуджений» (*buddha*), «брагман» (*brāhmaṇa*), 2) мудреці та «святі» взагалі: «мудрець» (*dhīra*), «шляхетний» (*ariya*), 3) люди, які ще не досягли статусу мудреців та вчених, однак мають необхідні для цього розумові здібності, на відміну від «дурня»-*bāla*: «розумний», «розважливий» (*medhāvin*), «кмітливий» (*viññū*), «мудрий» (*paññavant*), 4) ті, хто позбавлені головної вади й причини всіх бід дурня - необізнаності із Дгармою Будди: «той, хто знається на Дгармі» (*saṅkhātadhamma*), «свідомий», «тямущий (той, хто знає/розуміє [Дгарму])» (*vijñant*).

Аналіз віршів «Дгаммапади» засвідчує, що загалом палійсько-санскритське *bāla* відповідає нашому уявленню про «дурня», однак має свою особливу семантичну та доктринальну специфіку, відсутню в українському контексті. Загалом, згідно з «Дгаммападою», із погляду буддійського вчення, «дурню» (*bāla*)

притаманні такі ознаки: 1) незнання істинної Дгарми (зокрема, вчення про «відсутність “я”» – палі *anattā*, санскр. *anātman*), 2) бездумність (палі *paṃāda*, санскр. *pramāda*), 3) самовпевненість, пихатість, марнославство, 4) завдання страждання іншим, 5) неусвідомлюване завдання страждання собі самому, 6) невиправність, 7) смертність (у буддійському розумінні).

Таким чином, з огляду на сотеріологічне спрямування буддійської думки, поняття «дурня»-*bāla* є невід’ємною частиною філософського словника буддійських текстів. Адже, з одного боку, «дурень» (або його синонім «звичайна людина») є антиподом «будди», просвітленого. А з іншого – це і є основний адресат, якому спрямовані проповіді Будди, покликані допомогти «звичайним людям» вирватися на свободу з тягучого болота сансари, якщо не в цьому, то принаймні в одному з наступних перенароджень (коли, як вважають буддисти, буде вичерпано накопичену людиною погану карму), адже, згідно з метафорою із «Дгаммапади», як ложка ніколи не визнає смаку юшки, так само годі сподіватися, що «дурень» порозумнішає у цьому житті.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. *Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури* / пер. із санскриту, упоряд. П. Ріттера; передм. І. Серебрякова. Київ : Дніпро, 1982. 351 с.

2. Ленце абадоло бао цзін 楞伽阿跋多羅寶經 (санскр. *Laṅkāvatāra-sūtra*) / пер. Гунабгдра 求那跋陀羅. *ТСД*. Т. 16. № 670. С. 479–514. URL: <https://21dzk.l.u-tokyo.ac.jp/SAT> (дата звернення: 15.05.2025).

3. Стрелкова А. Ю. *Буддизм: філософія порожнечі*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 408 с.

4. Стрелкова А. Ю. Буддійська термінологія в українському перекладі «Дгаммапади» П. Ріттера. *Східний світ*. 2024. № 3 (124). С. 221–240. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.03.221>

5. Стрелкова А. Ю. «Дгаммапада» в перекладі Павла Ріттера. *Східний світ*. 2022. № 4(117). С. 52–64. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.050>

6. Buswell R. E., Lopez D. S. *The Princeton dictionary of Buddhism*. Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2014. 1304 p.

7. *Chaṭṭha Saṅgāyana CD published by the Vipassana Research Institute*. URL: www.tipitaka.org (дата звернення: 15.05.2025).

8. *Dhammapadam / Ex tribus codicibus Hauniensibus Palice edidit, Latine vertit, excerptis ex commentario Palico notisque illustravit V. Fausbøll*. Hauniae : Apud haeredes Reitzelii; Lipsiae : Apud Lorcium; Londini : Apud Williams & Norgate, 1855. 470 p.

9. Friedlander P. G. Dhammapada Traditions and Translations. *Journal of Religious History*. 2009. Vol. 33, No. 2. P. 215–234.

10. Monier-Williams M. *Sanskrit-English Dictionary: Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2008. xxxvi, 1333 p.

11. Наразі ми вже зробили перші кроки в напрямку створення словника буддійської філософсько-релігійної термінології, уклали: 1) палійсько-український словник буддійської термінології у перекладі П. Ріттера за матеріалами «Дгаммапади» (тієї частини віршів, які були перекладені Ріттером), словник містить 53 лексичних одиниць [4], 2) японсько-український ієрогліфічний «Словник “порожнечі”», який містить 138 лексичних одиниць і має не лише основний вхід через японську мову, а й можливість доступу через китайські, санскритські та палійські відповідники (у разі наявності), подані у відповідних покажчиках. У покажчиках представлено буддійську лексику й термінологію, використану в монографії, із зазначенням сторінок, що також має й лексикографічне значення, адже дає змогу ознайомитися зі значенням того чи іншого слова, поясненим власне в тексті книги. Кількість лексичних одиниць у покажчиках становить: японська частина – 807 входів, китайська частина – 790, санскрит – 382, палі – 101 [3].

12. Існують також версії «Дгаммапади» іншими мовами, однак вони істотно відрізняються від палійської і є порівняно маловідомими. Натомість палійська версія «Дгаммапади», яка належить традиції школи тхеравада і входить до її канону, наразі стала світовою класикою, перекладеною численну кількість разів багатьма мовами світу (лише англomовних перекладів нараховують понад вісімдесят [9, с. 215]). Докладніше про «Дгаммападу», переклад її назви, а також місце в індологічній спадщині П. Ріттера див.: [5].

13. Усі цитати з першоджерел наводимо у власному перекладі з оригіналу.

14. П. Ріттер, перекладаючи цей вірш, оминув слово *bāla*, замінивши його займенником «ті»:

«Живуть у нескінченних муках ті,
Хто світла істини дійти не зміг» [1, с. 252].

15. Про антонімічну пару «*bāla* – *paṇḍita*» (а також про такі терміни, як *anuyogin*, *ariya*, *paññavant*, *buddha*, *brāhmaṇa*, *bhikkhu*, *yogin*, *sāvaka*, *sugata* та низку інших, пов'язаних із цією тематикою) уже йшлося стисло раніше, а саме – у статті, присвяченій словнику буддійської термінології в перекладі П. Ріттера (також на матеріалах «Дгаммапади») [4].

16. У першому повному перекладі «Дгаммапади» європейською мовою, а саме – латиною, слова *bālo* та *paṇḍito* перекладено «*stultus*» та «*sapiens*» відповідно. Натомість *viññū* перекладено як «*intelligens*» [8, с. 12].

17. У доктринальному контексті апрамада/аппамада стосується, насамперед, постійного контролю за дотриманням принципів буддійського вчення у своєму житті, іншими словами, йдеться про *uṣṭu* (*сила*) або ж *viṇayo*. Цікаво, що як *a-viṇaya* («не-дисципліновану») схарактеризовано також дитину, на позначення якої вжито те саме слово *bāla*, що й для «дурня».

18. Слова *appamādena* та *sampādetha* є предметом численних дискусій і потребують окремого висвітлення (деякі попередні міркування див.: [3, с. 270, 334]).

REFERENCES

The Voices of the Ancient India: Anthology of the Ancient Indian Literature. (1982). P. Ritter (Transl. from Sanskrit and ed.), I. Serebriakov (Foreword). Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].

Lengqie abaduoluo bao jing 楞伽阿跋多羅寶經 (Skt. Laṅkāvatāra-sūtra). Guṇabhadra 求那跋陀羅 (Transl.). *SAT*, 16/670, 479-514. Retrieved from: <https://21dzk.l.u-tokyo.ac.jp/SAT> (дата звернення: 15.05.2025) [In Chinese].

Strelkova, A. Yu. (2015). *Buddhism: Philosophy of Emptiness*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. [In Ukrainian].

Strelkova, A. Yu. (2024). Buddhist terminology in the Ukrainian translation of *Dhammapada* by P. Ritter. *Shidnij svit* [The World of the Orient], 3 (124), 221-240. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.03.221>. [In Ukrainian].

Strelkova, A. Yu. (2022). The Dhammapada in Pavlo Ritter's Translation. *Shidnij svit* [The World of the Orient], 4 (117), 52-64. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.050>. [In Ukrainian].

Buswell, R. E. & Lopez, D. S. (2014). *The Princeton dictionary of Buddhism*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Chaṭṭha Saṅgāyana CD published by the Vipassana Research Institute. Retrieved from: www.tipitaka.org (дата звернення: 15.05.2025).

Dhammapadam (1855). Ex tribus codicibus Hauniensibus Palice edidit, Latine vertit, excerptis ex commentario Palico notisque illustravit V. Fausbøll. Hauniae: Apud haeredes Reitzelii; Lipsiae: Apud Lorckium; Londini: Apud Williams & Norgate.

Friedlander, P. G. (2009). Dhammapada Traditions and Translations. *Journal of Religious History*, 33 (2), 215-234.

Monier-Williams, M. (2008). *Sanskrit-English Dictionary: Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.